

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Теорія держави та права»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

08 Право (081 Право)

за темою

«Тлумачення норм права»

м. Харків

2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 2023 р. №

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 2023 р. №

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент **А. М. Шульга**.
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **І.М. Погрібний**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **О. С. Передерій**.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **І. Л. Невзоров**.

План лекції

- 1. Поняття тлумачення норм права, його необхідність, мета, функції**
- 2. Способи тлумачення норм права**
- 3. Види тлумачення норм права**
- 4. Інтерпретаційно-правовий акт**

Література:

1. Дудаш Т. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції / Т. Дудаш // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . 2010 . С. 19-24
2. Кузьмін, С.А. Теорія держави та права в питаннях і відповідях : посібник. - Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2015. 122 с.
3. Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Овчиннікова А. П. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. С. 420.
4. Проблеми теорії та історії держави і права : зб. статей / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.. Львів; К. : ЛьвДУВС, 2011. 164 с.
5. Гончаров В. До питання про зміст юридичної норми як об'єкт її тлумачення (у світлі практики європейського суду з прав людини) / В. Гончаров // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. - Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . – 2010 . - С. 3-11.
6. Гончаров В. Методологія тлумачення юридичних норм у світлі граматології / В. Гончаров // Вісник Академії правових наук України . - 2010. - № 1 . - С. 257 - 267.
7. Горбань М. Правоконкретизація: до питання визначення поняття / М.

- Горбань // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 58. - Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . – 2013 . - С. 3-10.
8. Гордимов А. В. Доктринальне тлумачення в контексті гуманізації правових систем сучасності / А. В. Гордимов // Часопис Київського університету права . – 2012 . - №4 . - С. 41-45.
9. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 27. – Львів: СПОЛОМ, 2013. – 252 с.
10. Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення / В. Гончаров // Філософія права і загальна теорія права - 2014. - № 1-2. - С. 53-69.
11. Автентичне тлумачення // Велика українська енциклопедія : у 30 т. / проф. А. М. Киридон (відп. ред.) та ін. — 2016. — Т. 1 : А — Акц. — 592 с. — ISBN 978-617-7238-39-2.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <https://rada.gov.ua> - офіційний портал Верховної Ради України.
2. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npasearch> - єдиний веб-портал органів виконавчої влади (Урядовий портал).
3. <http://www.ccu.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. www.president.gov.ua - офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. <http://www.vru.gov.ua/> - Офіційний сайт Вищої ради правосуддя.
7. <http://www.rnbo.gov.ua/> - Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України.

8. <https://rp.gov.ua/home/> - офіційний сайт Рахункової палати України.

1. Тлумачення норм права є невід'ємною складовою юридичної діяльності. Сам термін «тлумачення» за своїм змістом відповідає латинському поняттю «інтерпретація», а особа, що займається тлумаченням права, має назву інтерпретатора. Тлумачити право означає пізнавати та роз'яснювати його зміст, цілі, соціальне призначення і практичну значущість.

Необхідність юридичного тлумачення виникає, головним чином, у зв'язку з тим, що норми права мають загальний характер, передбачають лише типові ознаки визначених діянь та відносин, в той час коли реальність завжди конкретна та індивідуалізована. Крім цього, в процесі формулювання правових норм правотворчі органи використовують різноманітні засоби й прийоми юридичної техніки: специфічну термінологію, юридичні конструкції, систему посилань тощо. До того ж норми права здатні регулювати суспільні відносини лише у взаємозв'язку між собою, що потребує комплексного, системного підходу до їх інтерпретації.

Слід пам'ятати про те, що юридичне тлумачення не вносить і не може вносити поправок і змін в діючі норми права. Інтерпретація не створює право, а лише виявляє, встановлює точний зміст правової норми, волю законодавця, що висловлена в нормативному акті.

Зазвичай важливість тлумачення правових норм пов'язують перш за все з метою їх правильної практичної реалізації. Втім, необхідність тлумачення норм права є значно ширшою, вона виникає в наступних ситуаціях:

1) в процесі правотворчості, оскільки в розвинутій системі права більшість нових норм так чи інакше пов'язані з багатьма вже існуючими законодавчими положеннями;

2) в процесі кодифікаційних робіт, коли всі норми, що регулюють певну сферу суспільних відносин, приводяться до єдиної узгодженої системи;

3) в процесі застосування норм права, коли необхідно прив'язати нормативний припис абстрактного характеру до конкретної життєвої ситуації;

4) в процесі подолання прогалин в праві шляхом застосування аналогії закону та аналогії права;

5) в процесі наукового опанування правом, проведення дисертаційних та монографічних досліджень з різних юридичних питань.

Тлумачення правових норм може використовуватися з різною метою. По-перше, норми права можуть досліджуватися у чисто пізнавальних цілях, з метою підвищення рівня правової культури. По-друге, юридичного тлумачення може вимагати конкретна життєва ситуація, що вимагає належного вирішення. Наприклад, особа, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, вивчає діючі в даній сфері нормативні акти. По-третє, метою інтерпретації правових норм може бути донесення їхнього дійсного змісту до інших осіб (наприклад, підготовка коментаря до відповідного кодексу). Але всі ці випадки об'єднує основна вимога – встановлення дійсного, правильного змісту правових норм.

Першим та обов'язковим елементом тлумачення є усвідомлення (уясування), або, як інколи визначається в літературі, тлумачення «для себе». Тлумачення норм права – це, перш за все, внутрішній розумовий процес пізнання, що не виходить за свідомість самого інтерпретатора. Усвідомлення характеризує гносеологічну, тобто пізнавальну природу тлумачення. Воно передбачає творчу інтелектуально-вольову активність інтерпретатора і є тим успішнішим, чим вище рівень правової культури суб'єкта тлумачення. Від

правильності, повноти та юридичної точності усвідомлення права залежить ефективність його реалізації.

Другим елементом тлумачення норм права є роз'яснення, тобто зовнішня інтерпретація розкритого в процесі усвідомлення змісту правової норми, донесення його до інших суб'єктів. Роз'яснення об'єктивує попередню пізнавальну діяльність, воно може розглядатися, по-перше, як сам процес інтерпретації, і, по-друге, як його результат у вигляді акту тлумачення (постанова, коментар, інструкція тощо).

Таким чином, **тлумачення норм права** можна визначити як *інтелектуально-вольову діяльність, що полягає в усвідомленні та роз'ясненні змісту правових норм з метою їх найбільш правильної реалізації, а також пізнання самого феномену права.*

Тлумачення як процес пізнання і роз'яснення смислу права супроводжує виникнення і розвиток всіх правових систем. Воно має певну соціально-політичну спрямованість, оскільки суб'єкти тлумачення є носіями відповідної ідеології, правосвідомості, моралі, представниками того чи іншого класу (соціальної групи). За умов недемократичних режимів тлумачення права набуває політичного змісту, оскільки в основу права покладено волю пануючої верхівки. У послідовно демократичному суспільстві політичні мотиви не можуть впливати на встановлення змісту правових норм.

В юридичній науці точиться дискусія стосовно того, що необхідно розкривати в процесі тлумачення – волю законодавця чи волю (зміст) самого закону. Ця проблема актуалізується в умовах перехідного етапу розвитку суспільства, особливо коли між часом видання закону і моментом його застосування пройшов значний проміжок часу. Зміна історичних умов породжує уявлення про виникнення розриву між волею законодавця і волею самого закону. Але слід пам'ятати, що сама постановка питання, що припускає відрив волі законодавця від словесної форми її виразу, містить в собі можливість теоретичного виправдання вільного поводження з

джерелами права на тій підставі, що вони не повною мірою відображають наміри їх авторів. В подібному випадку суб'єкт інтерпретації повинен пам'ятати, що в процесі тлумачення правових норм встановленню підлягають не наміри і мотиви законодавця, а державна воля, що знайшла свій об'єктивний вираз в діючому законодавстві.

Існує два підходи до тлумачення: статичний і динамічний. При статичному підході основною цінністю правової дійсності розглядається стабільність і визначеність права. Орієнтуючись на вказані цінності, інтерпретатор не повинен корегувати, змінювати зміст закону, а повинен чітко слідувати його букві. При динамічному підході інтерпретатор прагне максимально наблизити закон до життя, пристосовуючи його до нових соціальних умов. При даному підході можливе протиріччя між духом закону і його буквою. Це питання потребує особливої уваги в умовах України, де діє складна система законодавства, що охоплює і старі, і нові закони, і навіть деякі законодавчі акти колишнього СРСР, а сама країна знаходиться в перехідному періоді, коли на визнання закона правовим претендують різні за своєю правовою суттю законодавчі акти.

До основних **функцій тлумачення норм права** відносяться:

1. Пізнавальна – розкривається зміст правових приписів.
2. Конкретизаційна – дозволяє уточнити зміст правових норм з урахуванням конкретних обставин.
3. Регламентуюча – офіційне тлумачення завершує процес нормативної регламентації суспільних відносин.
4. Правозабезпечувальна – досягається єдність, однаковість застосування правових норм на відповідній території.
5. Сигналізуюча – дозволяє виявити недоліки НПА, є сигналом для правотворчих органів про необхідність вдосконалення відповідних норм.

Способи тлумачення норм права

Способи тлумачення норм права – це сукупність спеціальних прийомів, правил і засобів пізнання, що використовуються суб'єктом тлумачення для розкриття смислу правових норм.

Інколи поняття «спосіб тлумачення» і «прийом тлумачення» ототожнюють, але, на нашу думку, їх слід чітко розрізняти. Спосіб тлумачення - поняття більш ємке, що може об'єднувати декілька різних прийомів. Наприклад, логічний спосіб передбачає використання таких прийомів, як аналіз, синтез, аналогія тощо.

Основні способи тлумачення норм права:

1. *Граматичний (філологічний, мовний) спосіб* передбачає встановлення дійсного змісту окремих слів і речень в тексті нормативно-правового акту з використанням правил граматики. Інтерпретатор повинен добре знати синтаксис, морфологію, літературну мову, практику слововживання. Він повинен пам'ятати, що слова можуть вживатися у звичайному та виключному значенні, в основному та переносному смислі, в значенні побутового та технічного. Слід також враховувати наявність в тексті ком, поєднуючих або розмежовуючих союзів: “і”, “також”, “або”, “чи” тощо.

2. *Логічний спосіб* передбачає використання в процесі пізнання норм права законів і правил формальної та діалектичної логіки. При цьому, на відміну від філологічного тлумачення, об'єктом дослідження є внутрішні зв'язки між частинами нормативного акту, логічна структура правових приписів. Мова йде про такі прийоми, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, аналогія. Допомогти у розкритті дійсного змісту правової

норми можуть і більш складі логічні операції: логічні перетворення, виведення норм із норм, висновки із понять, доведення до абсурду тощо.

3. *Систематичний спосіб* продиктований самою структурою системи права, оскільки норми права регулюють поведінку людей не ізольовано, а у щільній взаємодії з іншими нормами. Даний спосіб вимагає встановлення системоутворюючих зв'язків права: субординації, координації, управління, походження тощо. З'ясування зв'язків між нормами необхідно ще й тому, що в інших нормах можуть встановлюватися певні виключення із загального правила, або бути внесені корективи у раніше прийняті норми, або можуть виявитися прогалини, які потребують пошуку норм, що регулюють схожі суспільні відносини.

4. *Історичний (історико-політичний) спосіб* полягає у з'ясуванні економічних, соціальних, політичних та інших умов, в яких було прийнято вказану правову норму, а також в аналізі цілей і завдань, які вирішує держава шляхом введення її в дію. В даному випадку інтерпретатор може використовувати джерела, які знаходяться за межами системи права і законодавства. Такими джерелами можуть бути різні політичні документи, альтернативні проекти нормативно-правового акту, стенограми обговорення проекту в профільних комітетах та на пленарному засіданні парламенту, історичні, соціально-економічні і політичні дослідження.

5. *Спеціально-юридичний спосіб* ґрунтується на дослідженні техніко-юридичних засобів і прийомів викладення волі законодавця: спеціальної термінології, категоріального апарату, юридичних конструкцій тощо. Даний спосіб вимагає ґрунтовних знань правил юридичної техніки, достатньої кваліфікації інтерпретатора. Аналіз тих чи інших термінів, оціночних понять (тяжкі наслідки, неустойка, штраф, і т. ін.). дозволяє суттєво вплинути на практику рішень конкретних справ.

Види тлумачення норм права

Перш за все, тлумачення правових норм слід розрізняти за ступенем його обов'язковості. Роз'яснити нормативний акт або його частину можуть будь-які суб'єкти, але наслідки такого тлумачення будуть різні. Якщо норму права тлумачить спеціально уповноважений на це суб'єкт, результат тлумачення буде мати владно-обов'язковий характер, а саме тлумачення буде мати назву офіційного. Тлумачення, яке позбавлене обов'язкової юридичної сили, є неофіційним.

Офіційне тлумачення поділяється на автентичне та делеговане.

Автентичне (авторське) тлумачення – це роз'яснення, яке дає орган, що сам видав даний нормативний акт. Автентичний означає дійсний, справжній, заснований на першоджерелі. Ще з часів римського права існує правило, згідно з яким той, хто встановив якесь правило, має безумовне право на його роз'яснення.

Делеговане тлумачення здійснюють органи, які наділені спеціальними повноваженнями давати офіційне роз'яснення нормативних актів, яких вони самі не приймали. Наприклад, в Україні делеговане тлумачення здійснює Конституційний Суд.

Різновидами офіційного тлумачення є також нормативне та індивідуальне.

Нормативне тлумачення має за мету розкриття змісту норми права в принципі для забезпечення ефективності нормативної регламентації суспільних відносин, однаковості в розумінні і застосуванні юридичних

норм. Воно розповсюджується на невизначене коло суб'єктів і, як правило, розділяє долю самої норми, яка інтерпретується.

Індивідуальне (казуальне) тлумачення – це роз'яснення змісту норми права стосовно конкретної життєвої ситуації. Воно є обов'язковим лише для даної юридичної справи і не має загальнообов'язкового значення. Індивідуальне тлумачення може міститись як в окремих інтерпретаційних актах, так і в прихованому вигляді – в рішеннях юрисдикційних та адміністративних органів по конкретним справам.

Неофіційне тлумачення поділяється на буденне, професійне та доктринальне.

Буденне (повсякденне) тлумачення є частиною масової правосвідомості, воно полягає в опануванні правом громадянами, які не мають юридичної освіти. Суб'єкт розкриває зміст правової норми, спираючись на свій власний життєвий досвід.

Професійне (компетентне) тлумачення дається юристами-практиками (прокурорами, адвокатами, юрисконсультами, нотаріусами) і ґрунтується на професійних знаннях в галузі права. Воно не є обов'язковим, значення даного тлумачення полягає у переконливості його результатів для інших суб'єктів права.

Доктринальне (наукове) тлумачення ґрунтується на глибокому, опануванні правом науковими працівниками, юристами-теоретиками. Його відрізняють комплексний підхід, опрацювання різних наукових концепцій стосовно досліджуваної проблеми, залучення іноземного досвіду. Хоча даний різновид тлумачення не є формально обов'язковим, але роботи окремих авторитетних науковців використовуються на практиці в якості орієнтирів, а окремі доктрини кладуться в основу правової політики держави, правотворчої діяльності державних органів.

За обсягом тлумачення норм права поділяється на буквальне, обмежувальне та розширювальне.

Буквальне тлумачення використовується тоді, коли текст норми права точно виражає волю законодавця і не виникає ніяких розбіжностей в розумінні її змісту. Як говорять в цьому випадку: буква і дух закону співпадають. В умовах режиму законності буквальне розуміння норм права є пріоритетним.

Обмежувальне тлумачення використовується в тому випадку, коли норму права слід розуміти вужче, ніж це випливає з її тексту. Даний різновид тлумачення використовується тоді, коли законодавець використав слово, яке потребує звуження його загальноживаного значення, або коли існують виключення, інші спеціальні норми, що звужують зміст даної норми.

Розширювальне тлумачення використовується тоді, коли факти, не передбачені текстом норми, також охоплюються змістом нормативного акту; законодавець мав їх на увазі, але недостатньо повно і точно сформулював їх в тексті акту. За допомогою даного тлумачення інтерпретатор не вигадує нову норму, не займається правотворчістю, а лише конкретизує, уточнює зміст даної норми.

Інтерпретаційно-правовий акт

Інтерпретаційно-правовий акт (акт офіційного тлумачення) - це документ, спрямований на розкриття дійсного змісту і порядку реалізації норм права з метою забезпечення їх однакового розуміння і застосування.

Специфічними ознаками актів тлумачення є те, що:

- 1) вони містять положення про те, як слід правильно розуміти і застосовувати діючі нормативні приписи;
- 2) вони є не обов'язковими, а факультативними елементами механізму правового регулювання, оскільки видаються лише тоді, коли смисл правової норми або порядок її застосування недостатньо ясний;
- 3) вони мають вспоміжний характер, оскільки не містять нових норм права і знаходяться в залежності від інтерпретованої норми права;
- 4) метою їх видання є забезпечення єдиного в межах відповідної території розуміння і застосування діючого законодавства;
- 5) загальним правилом для них є зворотна дія у часі, оскільки в них йдеться про те, як слід розуміти раніше видану норму права.

Види інтерпретаційно-правових актів:

Залежно від суб'єкта видання розрізняють акти автентичного тлумачення та акти делегованого тлумачення.

За ступенем впливу на суспільні відносини – акти нормативного тлумачення та акти казуального тлумачення.

За юридичною силою акти тлумачення можуть бути класифіковані за двома критеріями:

- 1) залежно від місця суб'єкта тлумачення в системі державних органів:
 - акти Конституційного Суду України;
 - акти вищих державних органів (Верховної Ради України, Президента, Кабінету Міністрів, Верховного Суду);
 - акти центральних державних органів (міністерств, відомств, державних комітетів);
 - актів місцевих державних органів.
- 2) залежно від місця інтерпретованого нормативно-правового акту в системі законодавства:
 - акти тлумачення Конституції України;
 - акти тлумачення законів України;
 - акти тлумачення підзаконних нормативних актів.

Залежно від часу тлумачення: акти попереднього тлумачення (наприклад, висновок Конституційного Суду про відповідність міжнародного договору, що укладає Україна, Конституції України) та акти наступного тлумачення (тобто тлумачення актів, що вже набули чинності).

За характером питань, що розглядаються: акти матеріального тлумачення та акти процесуального тлумачення.

За галузевою ознакою: акти тлумачення норм конституційного, цивільного, трудового, кримінального права тощо.

За структурним елементом норми права, що роз'яснюється: акти тлумачення гіпотези, диспозиції, санкції.

За юридичною формою: постанови, укази, накази, керівні роз'яснення, листи тощо.

Питання для самоконтролю

1. Що таке тлумачення норм права?
2. Чим відрізняється „тлумачення-з’ясування” від „тлумачення—роз’яснення”?
3. Що таке «функції юридичного тлумачення»?
4. Які є основні причини і функції тлумачення?
5. Які є способи тлумачення норм права?
6. У чому полягає особливість мовного способу тлумачення?
7. У чому полягає особливість логічного способу тлумачення?
8. У чому полягає особливість системного способу тлумачення?
9. Які є види тлумачення норм права за ступенем обов’язковості?
10. Що таке інтерпретаційно-правовий акт?